

Cyrlometodské dedičstvo v gréckokatolíckych farnostiach na Spiši.

Peter Šturák

Anotácia: Pri pamätnej návšteve z 2 apoštolskej cesty na Slovensku Svätý Otec v Prešove 2. júla povedal tieto slová: *Pri mojej návšteve Slovenska, najmä v jeho východnej časti, mohol som osobne poznať zvláštnosti, ktoré charakterizujú náboženský život a tradície tohto kraja. Tu sa Západ stretá s Východom, latinský obrad s východným. Takmer hmatateľne tu možno čítať stopy dedičstva a posolstvo sv. Cyrila a Metoda, apoštolov Slovanov.* Tieto slová môžeme v plnosti aplikovať na územie Spiša. Tu v blízkosti Spišskej Kapituly, ako centra duchovného života Spiša, sa nachádzajú tri farnosti, ktorých obyvatelia sú katolíkmí východného byzantského obradu. Vo svojom príspevku podávam ich bohatú históriu, ako si až do súčasnosti zachovali svoju liturgiu, ikony, spevy a pobožnosti, ktoré charakterizujú našu Gréckokatolícku cirkev.

Kľúčové slová: Gréckokatolícka cirkev, Spiš, Spišská Kapitula, Nižné Repaše, Olšavica, Torysky, cyrilometodské dedičstvo.

Najstaršie dejiny Spiša - osobitne, čo sa týka tam žijúcich gréckokatolíkov - sú doteraz ešte len v malej miere preskúmané. Odkiaľ sa vzalo na území Spiša kresťanstvo vo východnej byzantskej forme ?

Prví hlásatelia viery našich predkom boli nemeckí misionári z biskupstva Passau. Začali šíriť kresťanskú vieru severne od Dunaja začiatkom 9. storočia. Svedčia o tom mnohé archeologické nálezy a vykopávky okolo rieky Moravy / Mikulčice, Staré Mesto / a na západnom Slovensku / Bratislava – hrad, Nitra – vŕšok, Ducove a podobne / . Avšak knieža Rastislav , jednak z obavy pred nemeckou nadvládou, jednak preto, že ľud nerozumel reči nemeckých misionárov, vyslal posol do Carihradu k cisárovi Michalovi III., aby mu poslal vierozvestcov znalých slovanskej reči. V Živote Metodovom čítame: „ Božou milosťou zdraví sme. Bo prišli k nám učítelia mnohí , kresťania z Vlách, i z Grécka i z Nemiec, učiac nás rozlične. Ale my Slovieni sme prostý ľud a nemáme takého, kto by nás napravil na pravdu a zmysel Písma nám povedal. Vladyka pošli nám takého muža, ktorý nám zavedie spravodlivosť“. /ŽM V/¹.

A tak v roku 863 prišli na Veľkú Moravu solúnski bratia Konštantín a Metod so svojou misiou. Rodom Gréci – boli byzantského obradu – aby urobili zrozumiteľné tie krásne bohoslužby, preložili do staroslovanskej reči bohoslužobné knihy. Byzantsko- slovanský

---

¹ ŠTURÁK, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989*. Petra, Prešov: 1999, s. 7.

obrad je teda cyrilometodského pôvodu. Ako sa však dostal tento obrad k našim predkom na Spiši ?

Podľa najnovších výskumov za vlády kráľa Svätopluka Spiš, ba dokonca aj časť východného Slovenska, patrila do Veľkomoravskej ríše. Hranica išla približne po strednom toku Tisy. Niektorí historici posúvajú hranice Svätoplukovej dŕžavy ďalej na východ. Okrajové a obranné hradiská boli vtedy Unggorod pri Užhorode a Zemlin – Zemplín, mohutný zemný hrad a iné hradiská. Lebo ríša siahala podľa historika Petra Ratkoša a iných až ku Tokajským a Vihorlatským horám². Je možné, že sám Metod prechádzal cez toto územie. V jeho Živote hl. XVI. / čítame, „že keď Maďari vtrhli na územie Veľkej Moravy, ich vojská chceli vidieť Metoda. A ten aj prišiel a stretli sa. Cestou tam a späť zaiste hlásal Božie slovo. A ustanovil niektorých učeníkov, aby tam pokračovali v jeho účinkovaní“. Je tiež možné, že niektorí Metodovi žiaci po vyhnaní z nitrianskeho kraja utiahli sa sem. Na území Metodovej právomoci poznáme priamo lokalizované za jeho života síce biskupstvo iba v Nitre , ale niekoľko rokov po jeho smrti pápež Ján IX. poslal na Veľkú Moravu svojich vyslancov a to arcibiskupa Jána a biskupov Benedikta a Daniela, ktorí na žiadosť Mojmíra II. vysvätili jedného arcibiskupa a troch biskupov³.

Nevieme žiaľ presne jednoznačne určiť , kde sídlili títo biskupi. Sídlo metropolie podľa Michala Lacka bolo v lokalitách Staré mesto – Uherské Hradište – Sady – Mikulčice. Na miesta ďalších dvoch biskupstiev kandiduje až priveľký počet lokalít: Mukačevo, Krakow, Debrev, Ostrihom, Olomouc, Bratislava a Spišská Kapitula na Spiši⁴. Zaujímavé sú dôvody, ktorými najmä regionálni spišskí historici obhajujú toto miesto. Štefan Šmálik, známy bádateľ v tejto oblasti predpokladá, že biskupstvo označené v Pilgimovom liste Speculijulum nemusí byť Olomouc, ale podobnosť mena hovorí o Spiši. V 9 – 11. storočí sa tu podľa archeologických nálezov predpokladá kláštor sv. Martina, ktorý mal slovanskú orientáciu⁵. Skutočne duchovným strediskom náboženského života na Spiši bola od nepamäti Spišská Kapitula. Pápež Inocent . (1198 – 1216) venoval veľkú pozornosť rozvoju Cirkvi a zakladal nové biskupstvá a podporoval kláštory. Práve za jeho pontifikátu bolo založené v roku 1198 spišské prepošstvo. Bolo to pravdepodobne na základoch starého biskupstva , lebo chrám v Spišskej kapitule sa v 13. storočí spomína ako katedrálny, presnejšie v roku 1282 za prepošta Lukáša. Predtým prepošt Mothmer poručil v testamente z roku 1273 svoju vinicu

---

² MACAK, J.: *Východné Slovensko v dobe Veľkomoravskej.* , Polypress, Levoča 1998,. s. 16.

³ VASIL, C.: *Gréckokatolíci – dejiny – osudy – osobnosti.* Byzant Košice: 2000. s. 18.

⁴ SEDLÁK, P.: *Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko* .Polypress Levoča: 1999, s. 171- 172.

⁵ ŠMÁLIK, Š.: *Cyrilometodské stopy na Spiši.* In.: *Duchovný pastier* Roč. 66, 1985, s. 173.

kňazom, ktorí budú každú sobotu spievať vo vešperách v pútnickej kaplnke Panny Márie antifónu *Salve Regina* alebo *Raduj sa, Bohorodička*. To hovorí o silnej tradícii a kontinuite cyrilometodského obdobia so staroslovienskými liturgickými pamiatkami. O tom, že chrám na Kapitule bol biskupským dokazuje aj to, že neskôr pápež Bonifác v roku 1402 píše, že chrám je síce kolegiálny, predtým však bol katedrálny. Je zaujímavé, že spišskí prepošti mali vo svojom erbe lomený kríž. Podľa prof. A. Miškoviča sa v klenotnici prepoštského chrámu v Spišskej kapitule nachádza východná biskupská mitra⁶. Prepošstvo bolo síce latinského obradu, ale na Kapitule bolo možno sledovať ešte aj v 13. storočí istý druh biritualizmu. V tomto zmysle ho interpretujú aj biskupské privilégia, ktoré udelil už spomínaný pápež Bonifác IX. V roku 1402 spišskému prepoštovi . Kostol sv. Martina v Spišskej Kapitule navštevovali aj Ruthéni a Olasi. Je teda jedným zo zriedkavých stredísk, kde východní kresťania prichádzajú do styku s predstaviteľmi rímskokatolíckej Cirkvi ešte pred florentským snemom v roku 1439. Tento snem umožnil gréckej Cirkvi, aby sa rozvíjala v rámci všeobecnej Cirkvi, ďalej snem vyzval všetkých veriacich iných obradov, teda aj latinskej, aby grécky obrad podporovali a vážili si ho. Je zaujímavé, že na Spiši sa slávil sviatok Očisťovania Panny Márie procesiou 14. februára ako vo východnej Cirkvi ešte pred rokom 542, vtedy totiž cisár Justinián I. (527 – 625) preložil tento sviatok v Byzantskej ríši na 2. február⁷.

Ďalším dôkazom kontinuity cyrilometodskej tradície na Spiši je písaný doklad známy ako *Spišské modlitby*. Totiž 25. októbra 1479 v deň pred sviatkom svätého Demetera sa uskutočnila posviacka chrámu v Spišskej Kapitule. Z obradu sa zachoval odpis písomnej prípravy, ktoré zložil prepošt. Tento odpis slúžil ako nástroj duchovnej formácie bratov kartuziánov v Červenom kláštore. Spišské modlitby predstavujú súhrn modlitieb, prejavov a liturgických výziev, ktoré sú sústredené na nasledujúce liturgické časti: obrad čítania sv. evanjelia a homílie, modlitby veriacich a obrad spoločného vyznania dokument bol napísaný v slovenčine pod vplyvom spišského dialektu. Už tento liturgicko – jazykový faktor poukazuje na spojenie s cyrilometodským dedičstvom alebo liturgickou praxou východnej Cirkvi, používanej v liturgii. Ďalším znakom východnej dimenzie je samotná štruktúra modlitieb. Po každej výzve kňaza spojenej s úmyslom modlitby, nasleduje odpoveď

---

⁶ Tamtiež, s. 173.

⁷ SEDLÁK, P: *Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko*. Polypress Levoča: 1999, s. 173

veriacich“ Gosподi pomiluj!. Táto štruktúra nás privádza bezprostredne na jekténiu byzantsko- slovanskej liturgie svätého Jána Zlatoústeho⁸.

Že naozaj ide o závislosť, dokazuje to aj vecná a štylisticko – lexikálna podoba. Na Spiši v roku 1479 pri tejto slávnosti v rámci posvätenia chrámu, čo sa týka spoločných modlitieb bol každý vyzvaný, aby učinil – predniesol „*obecnú prosbu k milému Spasiteli*“, - čiže „*Mirom Gosподu pomolimsja*“. Ďalej napríklad „*za našeho svateho Otca ... za všetky kneze, za žáky svecene*“ – čo zodpovedá „*O svjatijšem vselensťim archijereji ... o čestim presviterstvi, vo Christi diakonstvi...*“atď. Pozoruhodné je aj tvrdenie filológov, že Spišské modlitby z čisto jazykovedného hľadiska nezávisia od druhotného vplyvu valašskej kolonizácie, ale súvisia skôr s veľkomoravskou tradíciou. Spišské modlitby nám poskytujú svedectvo o tom, akým spôsobom prežívala odovzdával sa východný byzantský obrad na územiach, ktoré nás zaujímajú, ako aj o tom, aký bol postoj latinských cirkevných štruktúr k možnosti spolužitia dvoch obradov, kde boli centrá tejto kultúrnej a náboženskej výmeny a aké flexibilné boli vtedajšie normy obradovej praxe⁹. Zaujímavé je aj tvrdenie historika Gabriela Povalu, ktorý svoj výskum v tejto súvislosti vykonal a konštatuje:“ *Spišské modlitby ukazujú na byzantsko – slovanskú liturgiu v slovensko – moravskom prostredí. Vznik ich ústredného formulára treba klásť do 9. a 10. storočia, keď Slovensko, Morava, Krakowsko tvorilo ešte jednu kultúrnu a územnú jednotku.*“ Tieto modlitby dokazujú, že myšlienka sv. Cyrila a Metoda bola na Slovensku ešte koncom 15. storočia stále živá¹⁰.

Významnou udalosťou v rámci všeobecnej Cirkvi, ktorá prispela k posilneniu východného prvku v Uhorsku bola Florentská únia z roku 1439. Došlo tu k zjednoteniu východných Cirkvi s Rímom. Ďalšie pokračovanie jej záverov sa premietlo aj v rozhodnutí pápeža Leva X., keď 16. mája 1521 podpísal bulu adresovanú uhorskému a českému kráľovi Ľudovítovi II. o uzneseniach Florentského koncilu pre potreby Cirkvi v Uhorsku a tým aj na Slovensku. Ak sa predtým hľadelo na slúženie sv. liturgie s kvaseným chlebom a na prijímanie pod obojím spôsobom, či na manželstvo kňazov vo východnom obrade rôznym spôsobom, pápež pripomína, že náuka Cirkvi to pripúšťa a východný obrad je pravoverný v Uhorsku a tým aj na Slovensku. Tým bola posilnená cyrilometodská tradícia. Dokonca biskup, na území, ktorého boli veriaci východného obradu, mal pre nich ustanoviť vikára. Na Slovensku v tomto kontexte nešlo o úniu, ale skôr o plnšie uznanie a osamostatňovanie¹¹.

⁸ VASIL, C.: *Gréckokatolíci – dejiny – osudy – osobnosti*. Byzant Košice: 2000. s. 48-49.

⁹ Vasil, C.: *Gréckokatolíci- dejiny – osudy – osobnosti* Byzant Košice 2000, s. 49-50.

¹⁰ POVALA, G.: *Spišské modlitby, otázka ich genézy. – Jazykovedné štúdie. X. Štelcov zborník. SAV Bratislava:1969, s. 146-266.*

¹¹ KOREC, J.CH.: *Cirkev v dejinách Slovenska*. 1989, s. 433.

K posilneniu východného prvku na našom území došlo vplyvom tzv. *valašskej kolonizácie*. Táto kolonizácia predstavuje komplexný celok, ktorý sa skladá zo sociálnych, ekonomických, kultúrnych, demografických, etnických a náboženských prvkov. V súčasnosti sa táto kolonizácia menuje „kolonizáciou na valašskom práve.“ Ide kolonizáciu, ktorá začala koncom 13. storočia a trvala prakticky aj v 17. storočí. Tak napríklad v oblasti Spiša začína usídľovanie Valachov a Ruthénov od roku 1270 (Poráč, Závadka a Teplica), ale počet rastie predovšetkým v nasledujúcich storočiach¹². Išlo skutočne o proces dlhotrvajúci so všetkými sprievodnými javmi. Začali ho rumunskí Valasi. Ich znaky, ich meno si táto kolonizácia ponechala aj potom, keď sa k procesu pridávali a ešte vo väčšom počte Rusíni, Ukrajinci, ľudia z Haliče, z Poľska, ba aj južní Slováci.

Problematika tejto kolonizácie je bohatá i zložitá. Ved' tento pestrý živel pôsobil v mnohých miestnych podmienkach a cez dlhý čas stretal rôzne otázky a na rôznych vývojových etapách. Rôzne sú preto výsledky tohto stretania. Valašskej kolonizácii sa pozornosť už venovala. Mnohí národopisci jej venovali pozornosť z hľadiska hospodárskeho, ale málokto sa zaoberal s náboženskou otázkou, ktorá sa javí ako vážna, bohatá, ba možno ju označiť aj zo tvorivú. Tí, ktorí otázku študovali z prameňov, napospol konštatujú: *pristáhovalci sa hlásili prevažne k východnej forme kresťanstva*.

Na našom území stretli títo kolonisti dve modality, nositeľov pôvodného modelu slovanského kresťanstva i tých, ktorí pomaly, pod vplyvom Západu, prijímali latinský obrad. Prakticky svoju slovanskú spiritualitu začali vyjadrovať neslovanskými prostriedkami. Išlo o hľadanie svojho vyjadrenia. A tu prichádza silný, príťažlivý slovanský živel s bohatými formami aj tzv. náboženského folklóru. Explózia, ktorú predstavoval valašský prejav, natrvalo poznamenala duchovný prejav Slovákov. Osobitne však treba hovoriť o stretnutí kolonistov, hlásiacich sa k východnej forme kresťanstva, s nositeľmi pôvodného modelu tohto kresťanstva a pretrvávajúcich na našom území. Tlak zo Západu aj na nich pôsobil. Počtom sa stále zmenšovali, ich prejav sa zoslaboval. Ide o fakty, ktoré sú v daných podmienkach pochopiteľné. A do tejto situácie prichádzajú optimistickí, pôsobiví – *Valasi a Ruhténi*. Predstavujú akoby injekciu. Povzbudenie, posilnenie, obnovu. Čosi najviac potrebné. Možno hovoriť priamo o záchrane.

Že proces naozaj prebiehal tak, ako sa pokúšam vystihnúť, možno to dokázať. Dôkaz je zakódovaný v označení „*rusnák*“ pre príslušníka – vyznávača východnej podoby kresťanstva. Doklady dosvedčujú, že sa užíva od 15. storočia. Teda od času, kedy vrcholilo stretnutie

---

¹² VASIL, C.: *Gréckokatolíci – dejiny – osudy – osobnosti*. Byzant Košice: 2000. s. 47.

Valachov – tí sa označovali za Ruthénov – a pôvodných nositeľov slovanského kresťanstva. Tým stúplo sebavedomie od ostatných a ostatnými začali byť odlišiteľní. Na odlíšenie bolo naporúdzi meno odvodené od označenia tých, ktorí ho spôsobili, *Ruhtén – Rusín – rusnák*.

Týchto kolonistov domáca Cirkev prijala pod svoju jurisdikciu, to znamená pod jurisdikciu Ríma. Tak roku 1402 spišský prepošt dostal od pápeža *Bonifáca IX.* právo na udeľovanie špeciálneho rozhršenia vzhľadom na jestvovanie *Ruthénov* a *Valachov* v okolí. Prípád Spiša nemôžeme považovať iba za prípad náhodný, epizodický. Naopak, ide o prípad, kde sa problematika, o ktorú sa zaujímame, kryštalizovala¹³.

V ďalšej časti po načrtnutí základných bodov, ktoré hovoria o jestvovaní východnej formy kresťanstva na Spiši, predstavujem v krátkosti v historickom priereze tri spišské obce, ktorých obyvateľstvo v minulosti, ale aj v prítomnosti sa hlási v prevažnej miere k východnému byzantskému obradu.

TORYSKY

Táto obec patrí k rázovitým spišským obciam s bohatými tradíciami v ľudovej architektúre, odevoch, remeslách, tancoch, piesňach, ale aj v náboženskom prejave. Chotár obce sa rozprestiera v nadmorskej výške 800m v južnej časti Levočských vrchov, bol odpradávná bohatý na lesy, pasienky a lúky. To predurčilo charakter obce a umožnilo jej obyvateľom zaoberať sa pastierstvom, drevorubačstvom i roľníctvom. Čo sa týka názvu obce ten je odvovodnený od rieky Torysy, ktorá od 13. storočia sa v listinách vyskytuje pod názvom Tarcha, Tarcza a ktorý mal slovenský slovný základ. V listine uhorského kráľa Ladislava IV. Kumanského z 15.9. 1284 je prvýkrát spomínané územie okolo prameňa rieky Torysy (Tarchafeu), t. j. približne oblasť, kde ležia dnešné Torysky. Nie je to avšak ešte doklad svedčiaci o existencii obce. Ba z ďalších listín vieme, že po smrti kráľa Žigmunda (1437) sa Gorgeovci zo Spišského Hrhova neprávom zmocnili veľkej časti lesa zvaného „Trisko“, ktorý ležal v chotároch obcí Vyšné a Nižné Repaše. Po prešetrení záležitosti tento les v roku 1439 kráľ Albrecht Habsburský prisúdil mestu Levoča. Až 3.5.1537 sa richtár a mestská rada Levoče rozhodli usadiť na tomto území Rusínov na valašskom práve a ich obci vyčlenili pomerne veľký chotár. Dedina dostala pomenovanie „Toriska“, pravdepodobne podľa malého

---

¹³ RATKOŠ, P.: *Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska –In.: Hist.štúdia* 24. 1980, S. 189.

prameňa Torysy (parva Torizka alias Kystarcza), s ktorým sa stretávame v dokumentoch zo 16. storočia. Nemci ju pomenovali „Siebenbrunn“ podľa siedmich prameňov Torysy¹⁴.

Levoča však musela nedávno založenú obec ešte v polovici 16. storočia urputne brániť až u kráľa Ferdinanda I. Habsburského. Okolití zemepáni ju totiž v roku 1552 obvinili, že obec založila neprávom a násilne zabrala časť chotárov obcí Vyšné a Nižné Repaše a taktiež lesy, ktoré sa údajne dovtedy užívali spoločne. Panovník dlhé spory rozriešil až v roku 1557 v prospech mesta Levoča.

Torysky teda založila Levoča na svojom území. Mala na to právo. Ako slobodné kráľovské mesto v 16. storočí vlastnila aj ďalšie obce (Dvorce, Hradisko, Jamník, Dlhé Stráže, Spišskú Teplicu Uložu, Vyšné Repaše, Klčov) atď. Na svojom majetku mala šľachtické práva a ako zemepánovi jej museli obyvatelia Torysiek platiť dane.

Obyvateľstvo Torysiek od 16. storočia prešlo mnohými zmenami. Na jeho počet často vplývali vojnové časy, sprevádzané obyčajne morovými epidémiami, zemepanský útlak, vystáhovalectvo a pod. Zdá sa, že z rodín pôvodných osadníkov zo 16. storočia sa do súčasnosti nezachovala prakticky žiadna kontinuita. V 50. – 60. rokoch 16. storočia sa v Toryskách stretávame s nasledovnými menami: Ferenc, Ivan Vaskuv, Timko Morinuv, Ivan Kačur, Jacko, Iliáš, Tiko Puchem, Danielin, Jusko Roman, Timko Dubruv, Peter Chronin, Daňko, Demian, Fedur Demianov, Gavur, Demeter Demianov a Andre. Prvým známym richtárom Torysiek v roku 1551 bol Jacko. Uvedené mená vo väčšine naznačujú ich rusínsky pôvod. O dvesto rokov neskôr je miestne obyvateľstvo aj z časti slovenského pôvodu, o tom svedčia priezviská rodín: Kasper, Hamila, Turek, Horasko, Šutak, Koľar, Jarošík, Bradač, Comba, Telepiak, Tabak, Miškuv, Skovranko, Hric, Kl'oc, Il'suv, Babej, Sivec, Cipkala, Ioky, Barbušak, Seman, Gburuv, Koval', Suchy, Kacej, Varšo, Sopko, Leško, Vosnik, Moros, Harapas a iné.

Torysky patrili spomedzi poddanských dedín Levoče k najľudnatejším a najväčším. V roku 1598 mali 28 domov, kým Dvorce iba 28, Hradisko 7, Arnutovce 12, Jamník 22, Klčov 20, Dlhé Stráže 5, Spišské Tomášovce 20, Úloža 16, Vydrník 16 a Závada 20 domov. Iba Spišská Teplica mala ako mestečko až 60 domov. V roku 1667 stálo v Toryskách už 47 sedliackych domov a 16 železiarskych a v roku 1773 tu bolo 67 domov. Obec sa rozrastala aj naďalej. Roku 1788 už mala 88 domov a 785 obyvateľov, ba roku 1828 v 185 domoch žilo až 1336 ľudí. Stúpajúcu tendenciu rastu počtu obyvateľstva zastavilo až vystáhovalectvo za prácou koncom 19. a začiatkom 20. storočia¹⁵.

¹⁴ Kolektív autorov. : *História Rusínov v Levočských vrchoch*. Polypress Levoča 2002., s. 23.

¹⁵ ŽIFČÁK, F.: *Torisky 1284-1994*. OÚ Torisky, Levoča: 1994. s. 7.

Konfesionálne obyvateľstvo Torysiiek inklinovalo k východnému rítu. Od 17. storočia boli prevažne gréckokatolíckou obcou. Pôvodný chrám v obci bol pravdepodobne drevený a stál už v 17. storočí. V roku 1663 postavil v Toryskách drevenú faru Lukáš Šambronský, ktorý je aj prvým známym miestnym farárom. Ďalší chrám bol postavený v obci roku 1730 pričinením farára Andreja Andrejkoviča a zasvätený bol sv. Michalovi Archanjelovi. Tento obľúbený patrón gréckokatolíkov sa objavil v roku 1788 aj na pečati, ktorú dala obec vyhotoviť. Zmena patróna chrámu nastala v roku 1861, keď bolo postavený nový klasicistický murovaný chrám, ktorý zasvätili Panne Márii Ochránkyni. Zaiste zmena patrocínia sa udiala z dôvodu toho, že stavbu chrámu podporovalo mesto Levoča, ktorá je známa Mariánskou pútnickou horou. Do 20. storočia prešiel viacerými prestavbami. V rokoch 1990 –91 bola postavená nová farská budova a bola prevedená oprava farského chrámu, zvlášť pokrytím strechy medeným plechom, reštaurovaním malieb na ikonostase a v súčasnosti premalbou svätyne.

Najväčšou postavou v dejinách gréckokatolíckej farnosti Torysky je mukačevský biskup *Ivan Bradáč / 1732 – 1772/*. Narodil sa 14. februára 1732 v Toryskách. Jeho otec bol Simeon Bradáč, ktorý bol ustanovený za vzornú službu u kráľovského komisára grófa E. Staraya za pohraničného komisára.. Jeho matkou bola Katarína Vislocká. Študoval na gymnáziu v Spišskej Kapitule a v Levoči. Svoje filozofické a teologické štúdiá ukončil v na Trnavskej univerzite. Vysvätený za kňaza bol 30. septembra 1755 na Černečej hore neďaleko Mukačeva¹⁶.

Potom čo získal doktorát z teológie prednášal a zároveň bol vymenovaný za arcidekana a správcu katedrálneho chrámu v Mukačeve. Vzdelaný a horlivý Ivan Bradáč bol menovaný za generálneho vikára biskupa M. Oľšavského. Počas diplomatickej misie vo Viedni za účelom osamostatnenia Mukačava z pod Jágru bol menovaný za pomocného biskupa . Po smrti M. Oľšavského ho pápež Klement XII menoval za mukačevského apoštolského vikára s titulom biskupa rosenského. Vďaka jeho úsiliu ten istý pápež v roku 1771 kanonicky erigoval Mukačevskú eparchiu, ktorá sa tak definitívne osamostatnila a vymanila už zo spomínanej závislosti na Jágru a práve Ján Bradáč, rodák z Torysiiek sa stal jej prvým biskupom. Vyčerpaný mnohými námahami a prácami zomrel v mladom veku ako 40 ročný 4.júla 1772 v Mukačeve¹⁷. Ďalším oveľa však menej známym cirkevným hodnostárom z tejto farnosti bol prvý rektor seminára v Prešove a to Michal Kotradov. Zvlášť záslužne z jeho života je to , že všetok svoj majetok zanechal na podporu eparchiálnych fondov pre

¹⁶ PEKÁR, A., OSBM: *Narysy istoriji cerkvi Zakarpattja*. Rím: 1967, s. 21.

¹⁷ ŠTURÁK, P.: *Ján Bradáč – biskup zo Spiša*. In: Gréckokatolícky kalendár 2002. Byzant Košice: 2001, s. 73.

bohoslovcov a chudobných. Z údajov schématicizmov Prešovskej eparchie vieme, že vo farnosti pôsobili títo kňazi: E. Lisoň, A. Anrejkovič, Š. Andrejkovič, J. Dudinský, J. Grajcary, J. Dudinský, G. Hodobay, A. Hodobay, A. Bardóssy, P. Spišák, M. Mašlej, Š. Simko, A. Mirošay, P. Bulyk, OSMB, J. Čisárik, J. Šimon, P. Šturák, M. Bartoš, P. Iľko.

Spolu s rozvojom v duchovnej oblasti sa vo farnosti súvisí aj miestna škola. O školskej budove existujú písomné dokumenty až z roku 1800. Neznamená to však, že sa v škole v zimných mesiacoch nevyučovalo v niektorom zo sedliackych domov. Deti sa učili základným školským úkonom: čítať, písať, rátať a modliť sa. Rodičia darom prispievali na výučbu učiteľovi, ktorý zároveň vykonával funkciu kantora a zvonára. Do roku 1870 vyučovali vzdelanejší z domácich gazdov, potom nastúpil diplomovaný učiteľ. Vzhľadom k tomu, že deti mali svoje „povinnosti“ obyčajne cez rok doma na gazdovstve, veľký úžitok zo vzdelania nemali. Popri tradičnej poľnohospodárskej, pastierskej, drevorubačskej a furmanskej práci sa však z mužov v Toryskách stavali šikovní výrobcovia šindľov, kožuchovej a zo žien zase tkáčky plátna a súkna. Výraznejšie zmeny v ich živote priniesla až modernizácia spoločnosti v 20. storočí.

Olšavica

K svojráznym obciam východnej časti Levočských vrchov s bohatou tradíciou a históriou patrí obec Olšavice, v minulosti nazývaná – Olsowycha, Elsawycdha, Olsawicza, Olschawitz, Olyschawicza, Olšavica, lat. Olsavicza, Nagyolsva, nem. Olschau. Chotár obce v nadmorskej výške 800 m tvoria lúky, pasienky a lesy a samotná obec sa rozprestiera v údolí, pozdĺž rieky Olšavica.

Obec patrí k starším sídelným celkom tejto časti Spiša. V prvej písomnej zmienke z roku 1308 sa uvádza ako osada, ktorá má byť novo založená. V tom istom roku spišský prepošťa Pavol udelil Mikulášovi Sigrayovi, synovi Dionýza, kastelána Spišského hradu, možnosť postaviť kostol v Olšavici zasvätený sv. Mikulášovi¹⁸.

Olšavica v tom čase z veľkej časti patrila rodine Sygrayovcov. Okrem Sigrayovcov sa najmä v listinách Spišskej kapituly spomína aj rodina Pavla z Olšavice. V rokoch 1400 – 1424 sa Ján z Olšavice stal spišským kastelánom a podžupanom.

V 15. a 16. storočí sa vo viacerých oblastiach Spiša, na základe valašského práva, usadzujú Rusíni (Ruthéni). Jednou z obcí takto kolonizovaných je aj Olšavica. Rusíni si so sebou prinášajú aj východný obrad, ktorému zostali verní po celé storočia. Podľa záznamov

---

¹⁸ Pozri: *História a súčasnosť Rusínov v Levočských vrchoch*. Polypress Levoča: 2002, s. 11.

farskej kroniky v roku 1664 olšavský richtár Gabriel a miestoprísažni Demko Ruzsin, Michal Sakmár a celá obec s povolením zemepánov si za kňaza zvolili toryského duchovného Jána Skolnika, aby „vyplnili sme naďalej náboženství naše grécke“. Svedčí o tom aj fakt, že v čase oficiálnej rekatolizácie v údajoch kanonickej vizitácie z roku 1700 sa farnosť Olšavica spomína v *Bratstve farárov východného obradu* a z celkového počtu 351 sa ku gréckokatolíkom hlásilo 348 a len 3 sú uvedení ako nekatolíci. Zásľuhu na tom mal gréckokatolícky farár Ján Jamborský ktorý podľa správy, v tom čase pôsobil v Olšavici 25 rokov. Z tých čias sa zachovala medzi obyvateľmi obce zaujímavá legenda. Na pôvodných masívnych dverách chrámu je dodnes hlboký zárez, ktorý údajne úderom šable urobil zúrivy vojak, v ústnej tradícii turek, v starej kronike sa spomína kurucký povstalec, ktorý sa dobýjal, ale nedostal do chrámu, kde sa utieklo a zabarikádovalo obyvateľstvo obce¹⁹.

Z popisu farnosti a obce farárom Jána Ladižinským z 2. polovice 18. storočia je zrejmé, že obec sa v tom čase rozrástla. V obci bola škola a fara. K farnosti patrila filiálna obec Poproč. Obec v tom čase preslávili dvaja rodáci, mukačevský biskupi Šimon Štefan a Michal Manuel Olšavský, ktorí sa významne zaslúžili o zrovnoprávenie gréckokatolíckeho duchovenstva a osamostatnenie Mukačevského biskupstva z podriadenosti biskupstvu v Jágri.

V 19. storočí sa vlastníci veľkej časti chotára stali Vavrinec Jamborský a Karol Ujfalussy, avšak od 2. polovice storočia pôdu postupne odkúpili tunajší sedliaci. Okrem poľnohospodárstva živilo tunajších ľudí aj remeslo, ktorého sa v duchu remeselných tradícii priúčali v neďalekých mestách Spišskom Podhradí a v Levoči, ale skúsenosti čerpali aj na vandrovkách po Európe. Neľahký život donútil mnohých Olšavianoch na čas alebo natrvalo odísť za prácou do Ameriky. V roku 1908 žilo v obci 615 obyvateľov, z toho 553 gréckokatolíkov, 33 katolíkov a 29 židov, pričom sa väčšina národnostne hlásila k Rusínom.

Svedkom najstarších dejín obce a farnosti je farský chrám zasvätený sv. Mikulášovi, postavený na mierne vyvýšenom teréne a dodnes obohnaný múrom a so vstupnou bránou. Pravdepodobne už k stavbe chrámu sa viaže listina zo 4. mája 1308, v ktorej spišský prepošť Pavol povolil Mikulášovi Sigrayovi stavbu chrámu v tej dobe obnovenej obce s právom uviesť farára.

Dnešný hlavný oltár a ďalšie barokové zariadenie chrámu vznikli po roku 1735 a ako uvádza rukopis kroniky farnosti vznikli „nákladmi najjasnejšieho pána biskupa mukačevského / rodák z Olšavice spolu so svojím bratom Štefanom tiež biskupom / Michala Manuela

---

¹⁹ Tamtiež, s. 12.

Olšovského,, a boli vytvorené v rezbárskej dielni levočského stolára Olafa Engelholma a kežmarského rezbára Jána Lercha. Zvláštnosťou centrálnej výzdoby oltára v Olšavici je dvojica mobilných obrazov. Obraz znázorňujúci patróna chrámu sv. Mikuláša, ktorého autorstvo by sa dalo pripísať levočskému maliarovi Gotliebovi Krammerovi , a o niečo mladšia tabuľová maľba, ktorá vznikla okolo polovice 18. storočia súčasne s ikonostasom, znázorňuje Presvätú Bohorodičku - typ Matky Božej z Mária Pócse. Z ďalšej výzdoby sa zachovali len výjavy Prázdnikov, polopostavy apoštolov, Deesis, Veraikon a veľká časť ornamentálnej výzdoby architektúry, ktoré sú dnes v zbierkach Spišského múzea v Levoči. Z údajov kanonickej vizitácie z roku 1778 vyplýva , že okrem ikonostasu a hlavného oltára v chráme boli ešte ďalšie 4 oltáre / tu vidno vplyv latinského prostredia/ , ktoré sa však nezachovali. Zo staršej výzdoby dodnes zostala len baroková kazateľnica, figurálne bohato zdobený svietnik a obraz ukrižovania, ktorý bol pôvodne oltárnym obrazom staršieho oltára.

V roku 1735 bola nanovo zaklenutá loď barokovou klenbou, na ktorej boli namaľované viaceré výjavy sprevádzané nápismi a bohatými ornamentami. Táto baroková maľba bola nahradená v nedávnej minulosti novými maľbami, ktoré zdobia klenbu dodnes. V poslednej dobe chrám prešiel generálnou opravou a boli v ňom inštalované pamätne tabule slávnym rodákom biskupom Olšovským. Z tejto farnosti na Spiši pochádzajú viaceré významné osobnosti , ktoré sa zaslúžili o povznesenie gréckokatolíckej Cirkvi na našom území. Sú to predovšetkým bratia Olšovskí – mukačevskí biskupi z 18. storočia, ďalej posledný vikár Košického vikariátu , predchodcu Prešovskej eparchie, Ján Olšovský a táto farnosť je známa aj tým, že ju často navštevoval blahoslavený biskup P.P. Gojdič, OSMB. Prvý z bratskej dvojice biskupov starší Simeon Štefan Olšovský sa narodil okolo roku 1695 v Olšavici, v rodine Židikových. Keď sa stal biskupom zmenil svoje meno na Olšovský. Štúdium ukončil na Trnavskej univerzite v roku 1717 s doktorátom. Po vysviacke sa stal farárom v Mukačeve a od roku 1728 bol ustanovený generálnym vikárom biskupa G. Bizanciho. Neskôr bol menovaný titulárnym biskupom pellenským, vstúpil do Rádu sv. Bazila Veľkého a prijal meno Štefan. Vysvätený na biskupa bol v Lvove v roku 1734. V tom istom roku zvolal eparchiálnu synodu, ktorá mala vyriešiť rôzne nedostatky v živote kňazov. Počas jeho choroby bol mu nápomocný jeho brat Michal. Zomrel 24.12. 1737 a bol pochovaný v hrobke mukačevského kláštora na Černečej hore pri Mukačeve²⁰.

Druhý z bratskej dvojice , mladší Michal sa narodil v roku 1700 v Olšavici. Filozofiu vyštudoval v Levoči a teológiu v Trnave. Na kňaza bol vysvätený v roku 1725. Čoskoro sa

stal generálnym vikárom svojho brata biskupa S. Š. Olšovského. Dňa 6.9. 1743 bol menovaný za apoštolského vikára do Mukačeva ako titulárny biskup rossenský. Ako jeho predchodcovia, aj on vstúpil do mníšskeho rádu a prijal meno Manuel. Stal sa jedným z najväčších mukačevských biskupov. Veľmi sa usiloval o morálne a materiálne pozdvihnutie svojho kňazstva. V roku 1744 zriadil v Mukačeve teologickú školu a seminár. Zaslúžil sa taktiež o posilnenie Únie s Rímom. V rokoch 1750 –52 vykonal vizitáciu celej svojej rozsiahlej eparchie a podal podrobnú správu na cisársky dvor do Viedne s prosbou o lepšie zabezpečenie eparchie. Veľmi sa zaslúžil o osamostatnenie Mukačevskej eparchie spod závislosti na Jágri. Zomrel 5.11. 1767 v Mukačeve a je pochovaný na pútnickom mieste v Mária- Pócsi²¹.

Vo farnosti Olšavica pôsobili podľa údajov schématicizmov Prešovského biskupstva títo kňazi: J. Jamborský st., A. Ladižinský, G. Tarasovič, J. Orinczay, B. Šoltys, J. Širilla, J. Il'kovič, G. Desiatnik, M. Rusinko, A. Valkovskij, E. Rojkovič, S. Krongh, D. Petrenko, T. Kelly, M. Mašlej , F. Puci, J.Štefanko, M. Gavala, J. Závacký, P. Šturák, M. Bartoš, R. Tóth, P. Il'ko.

NIŽNĚ REPAŠE

Obrovské lesné komplexy severne od Levoče i od hlavných európskych ciest a ich údolia ostali ako sa zdá pomerne dlho neosídlené. Ich systematické osídlenie prichádza na rad až v období po tatárskom vpáde, keď sa dávajú do poriadku majetkové pomery na Spiši a zaslúžilým kolonizačným rodom – často cudzieho pôvodu – sa prideliujú veľké pôdne celky, často aj s cieľom ich osídliť a tak mať z nich úžitok nielen pre zemepána, ale aj pre panovníka. Takouto významnou rodinou na Spiši bola rodina zo Spišského Hrhova a z Toporca – Görgeyovci. V roku 1278 tak dostali aj veľký les, spomínaný už od roku 1270 pod menom Repach. Tu založili koncom 13. a začiatkom 14. storočia aj dve obce, ktoré prevzali meno lesa – Repaše. Obec sa prvýkrát spomína v roku 1311, ale v roku 1323 sa spomínajú už dva Repaše, ešte pomenovaním neodlíšené (Keeth Repas). Až v roku 1342 sa hovorí o Veľkých a Malých Repašoch²².

Dá sa predpokladať, že pôvodnými Repašami boli Nižné Repaše. Ich pôvodné obyvateľstvo bolo akiste slovenské alebo nemecké a katolícke. Až asi v 15. alebo 16. storočí

---

20 ŠTURÁK P, .: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Peter Prešov 1999 , s.20

²² Pozri: *História a súčasnosť Rusínov v Levočských vrchoch*. Polypress Levoča: 2002, s. 17.

muselo vymrieť, alebo sa odsťahovať a na jeho miesto prichádza obyvateľstvo rusínske, usadené tu na základe valašského práva, ktoré si so sebou prináša aj východný obrad.

V roku 1529 sa Nižné Repaše uvádzajú ako Alsorepas, teda majú maďarské pomenovanie, čo však nič neznamená. V roku 1629 sa uvádzajú aj ako „Nižný Repaš“, v roku 1680 ako Malé Repaše. Niekedy sa obec dostala do zálohy iným zemepánom. Napríklad v roku 1517 bola v zálohe Spišskej Kapituly, ktorej patrili Vyšné Repaše. Susedstvo s Levočou bolo pre obec pomocou, pretože občania si tu ľahko našli odbyť pre svoje výrobky, ale často ju aj ohrozovalo. Počas storočnej vojny medzi Levočou a Kežmarkom bola neraz vyplienená. Stalo sa to napríklad v roku 1532, kedy Kežmarčania obyvateľom Repáš a okolitých obcí odohnali všetok dobytok.

Nižné Repaše si postavili svoj chrám už pri založení obce začiatkom 14. storočia, zasvätený spočiatku asi sv. Jánovi Krstiteľovi, neskôr sv. Anne. Nevieme, či aj obyvatelia Nižných Repáš prešli počas reformácie na evanjelickú vieru, ale takmer všetky ostatné obce na Spiši, ale keď sa v roku 1700 robila vizitácia chrámu, zistilo sa, že obyvateľstvo je gréckokatolícke a už 25 rokov je jeho farárom Bazilius Smrekovský. Vtedy mala obec 364 obyvateľov, gréckokatolícku školu i učiteľa.

V chráme bol len jeden oltár, zasvätený sv. Anne. Zemepáni boli stále Görgeyovci. Počet obyvateľov sa ani neskôr podstatne nezvýšil. V roku 1787 ich bolo 512 a bývali v 71 domoch. V roku 1818 už bolo 115 domov a 836 obyvateľov. Keďže podmienky života tu boli tvrdé, nie je div, že od polovice 19. storočia sa tu začína veľké vystaňovanie do Ameriky. Niektorí vystaňovalci si tam zarobili peniaze, vrátili sa a prikúpili pozemky, mnohí však ostali v Amerike natrvalo. Tak sa počet obyvateľstva znížil v roku 1880 na 702, v roku 1910 dokonca len na 553. V roku 1940 mali Nižné Repaše 626 obyvateľov. Po vojne však nastal systematický úpadok zapríčinený tým, že ľudia odchádzali za prácou do tovární a miest a tak sa počet obyvateľov znižoval na 436 v roku 1970, na 273 v roku 1991 a až na 248 terajší stav v roku 2002²³.

Nižné Repaše ležia v jedinečnej krásnej prírode Levočských vrchov, v doline horného toku Torysy, v nadmorskej výške 740 m, 17 km severovýchodne od Levoče. Prevládajú tu pasienky, súvislejší lesný porast červeného smreka s prímiesou jedle.

Okolie obce je posiate prístennými kaplnkami. Na výstavbu bol použitý dostupný materiál z miestnych zdrojov (kameň – pieskovec a šindel, vyrobený prevažne zo smrekovca opadávého). Tieto kaplnky slúžili v minulosti nielen miestnym obyvateľom, ale taktiež ako

---

²³ CHALUPECKÝ, I.: *Z dejín Nižných Repáš*, OÚ Nižné Repaše, Polypress Levoča, s. 6.

orientačné body a miesta pre oddych pútnikom zo Šariša a Zemplína, putujúcim na tradičnú mariánsku púť do Levoče.

V roku 1993 boli Nižné Repaše vyhlásené za pamiatkovú zónu ľudovej architektúry. Nachádza sa tu niekoľko obývaných objektov ľudovej architektúry, drevených zrubovaných domov s hospodárskymi budovami tvoriacimi ojedinelé zachované celky.

Architektonickou dominantou je chrám, ktorý je zapísaný v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok Slovenska. Je to ranogotická stavba zo začiatku 14. storočia s neskoršími úpravami a so zachovaným zvonom z roku 1638. Vo svojej dlhej histórii bol viackrát opravovaný. Posledná generálna oprava chrámu bola prevedená v rokoch 1993–1995. Medzi významnejšie osobnosti cirkevného života patrí kňaz -kanonik Ján Hanuľa, za účinkovania, ktorého bol postavený v Bardejove prvý gréckokatolícky chrám. Neskôr pôsobil aktívne medzi gréckokatolíckymi veriacimi v Amerike.

Vo farnosti Nižné Repaše podľa údajov schematizmov Prešovského biskupstva pôsobili títo kňazi: P. Schirilla, B. Šoltés, G. Lazar, J. Krisko, A. Barдозsy, Š. Krongh, J. Čekan, M. Mašlej, A. Mirošaya od roku 1969 je farnosť obsluhovaná excurendo z Torysiak . / J. Šimon, P. Šturák, M. Bartoš, P. Il'ko./

Tieto spomínané starobylé farnosti na Spiši boli po Užhorodskej únii dané pod správu Spišskej kapituly. V roku 1776 boli podobne ako ďalšie farnosti napríklad: Hodermark /Ihľany/, Helcmanovce, Kojšov, Veľký Lipník, Oľšavica, Osturňa, Poráč, Slovinky, Závadka včlenené do Spišského biskupstva, kde vytvorili osobitný gréckokatolícky dekanát. V roku 1787 boli tieto farnosti za biskupa Andreja Bačinského dané pod správu Mukačevskej eparchie a po ustanovení Prešovskej eparchie boli včlenené do nej²⁴.

---

²⁴ ŠTURÁK, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989*. Petra, Prešov: 1999, s. 23